

ANTITRINITARNO UČENJE U 16. STOLJEĆU

Ivan Zirdum

Učenje o Kristovom božanstvu i o tajni Presvetoga Trojstva vrlo je povezano, upravo prožeto. Tko niječe jedno, zabacuje i drugo. Tko Krista pokušava svesti samo na čovjeka i ne gledati u njemu utjelovljenoga vječnoga Sina Očeva, srožava ne samo kristologiju nego i cjelokupnu nauku o Presvetom Trojstvu. Jer, ako Krist nije uistinu druga božanska osoba, onda Bog nije trojedin, troosoban. Ta upravo smo od Krista saznali za tu najuzvišeniju tajnu naše vjere, tajnu triju božanskih osoba u jednom Bogu. Otac je poslao svojega vlastitog Sina u liku čovjeka, sluge, da bi nas spasio i uveo u tajanstveni život trojedinog Boga po milosti.

Upravo su stoga i sve velike kristološke rasprave prvih stoljeća u Crkvi nužno ulazile i u raspravu o Presvetom Trojstvu. O tim raspravama mnogo znamo iz crkvene povijesti, patrologije, povijesti dogmi i iz odluka nicejskog, efeškog i kalcedonskog sabora. U proučavanju crkvenog učenja o Kristu i Trojstvu mnogo se pozornosti - i s velikim razlogom - posvećuje upravo raspravama i odlukama crkvenog učiteljstva iz toga rano razdoblja Crkve. No pomalo se previdaju slične rasprave o tim istim pitanjima u novom vijeku, posebno u 16. stoljeću u Europi. Taj pokret i učenje ima, dakako, svoj korijen i potporu u povezanosti humanizma s nominalističko-pelagijanskom predajom teologije.¹

Antitrinitarni pokret

Vodeći su ljudi u tom pokretu bili Talijani. Iz drugih pak zemalja posebno se istaknuše Mihael Servetus iz Španjolske i Franz David iz Saske. Iako su oni imali veze i s protestantizmom, ipak svi ti učitelji više su bili pod utjecajem humanizma.² Neki od tih predvodnika studirali su najprije protestantsku teologiju u Švicarskoj,³ napose u Bazelu, gdje se

¹ A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, B. III, Freiburg, 1897, 698.

² P. Chiminelli, *Il contributo dell' Italia alla riforma religiosa in Europa*, Roma, 1924, 166.

³ D. Cantimori, *Eretici italiani del cinquecento*, Firenze, 1939, 319-405.

propagirao erazmovski humanizam.⁴ No Calvin se nije slagao s njihovim učenjem koje je obezvređivalo nauku o Kristovu božanstvu i Trojstvu u Bogu pa ih je stoga energično progonio na svojem području. Odatle se proširiše po Mađarskoj, današnjoj Rumunjskoj i Poljskoj. Tu su mogli prilično slobodno širiti svoju nauku.⁵ U tom se pokretu pokazuju dvije struje: prva pokušava bar djelomično obnoviti učenje Pavla iz Samozate, a druga je neka vrsta novoga arijanizma.⁶

Zastupnik prve struje bijaše već spomenuti Mihael Servetus, liječnik iz Španjolske. Najprije je slušao predavanja u protestantskim školama gdje je usvojio stav da svatko može tumačiti Sveto pismo.⁷ Glavno mu je djelo *De Trinitatis erroribus*⁸ kojim je postigao velik utjecaj na druge.⁹ Zbog te svoje nauke spaljen je na lomači prema Calvinovoj naredbi u Ženevi 1555. No, unatoč tome mnogi, posebno Talijani u Švicarskoj, preuzeše njegovo naučavanje. Najpoznatiji su njegovi sljedbenici bili: Grgur Blandrata, Paulus Alciatus, Lelius Socinus, Franz David (nekadašnji kalvinski biskup). Živjeli su i pisali mnoga djela u Švicarskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Poljskoj.¹⁰

Dva njihova najznačajnija djela bijahu: *De falsa et vera unius Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti cognitione*, libri duo, Albae Juliae 1567¹¹ i *Brevis enarratio Disputationis Albanæ*.¹² Prvo djelo sadrži sintezu njihova

⁴ P. Chiminelli, ondje, 167.

⁵ D. Cantimori, ondje.

⁶ R. Bellarmino, *De Christo*, u: Opera omnia, I., 147-148.

⁷ Ondje, 148.

⁸ M. Servetus, *De Trinitatis erroribus*, (Basilea) 1531. (Unveränderter Nachdruck-Frankfurt, 1965).

⁹ Paulus Gaddi napisao je slijedeće o Servetusovu utjecaju u Italiji: "... ma l'eresia che più d'ogni altra fiorisce è la dottrina del superbo e satanico Serveto, tanto che molti fedeli vi pregano (odnosi se na Calvina) di uscir fuori e di confutare i suoi scritti: un compito questo a cui essi pensano voi siate in certo modo obbligato, poiché egli si vanta che nessuno ha ancora ardito di scrivere contro di lui". (P. Chiminelli, *Il contributo dell' Italia alla riforma religiosa in Europa*, Roma 1924, 168-169).

¹⁰ R. Bellarmino, *De Christo*, u: Opera omnia, I., 148-150.

¹¹ Puni naslov djela glasi: *Authoribus ministris ecclesiarum consentientium in Sarmatia, et Transylvania, De falsa et vera unius Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti cognitione*, libri duo, Albae Juliae, 1567. Sačuvana su samo četiri primjerka toga djela u Europi. Pisac ovoga članka služio se kopijom koja se nalazi u gradskoj biblioteci u Dresdenu.

¹² Puni naslov te zanimljive rasprave o Kristovom božanstvu napisan na početku knjige glasi: *Seniores Ecclesiarum et Ministri Christi Crucifixi, consen-*

učenja o Kristu, drugo opisuje raspravu između antitrinitaraca i evangelika u Alba Juliji (u današnjoj Rumunjskoj) godine 1568. Deset dana raspravljali su o Kristovu božanstvu. Svatko je svetopisamske tekstove tumačio na svoj način. Nitko nije drugome dao za pravo. Na kraju se razidoše svatko u svojemu uvjerenju.¹³

Druga struja spomenutog pokreta u 16. stoljeću potječe od Talijana Valentinusa Gentila. Kako je već spomenuto, ona je neka vrsta obnovljenog arijanizma.¹⁴ Zbog svojega učenja morao je Valentinus pobjeći iz Italije u Švicarsku. Tu je pohadao Calvinova predavanja. No nije bio zadovoljan ni njegovim ni Servetovim naučavanjem. Zato je svoje učenje utemeljio, djelomično na arijanizmu, a djelomično na vlastitim razmišljanjima. Ali godine 1566. uhvatiše ga zwinglijevci nedaleko od Berna i spališe na lomači.¹⁵ Neposredno prije svoje smrti izjavljuje: "Drugi su mučenici umrli za Sina, ja sam prvi koji imam čast umrijeti za Oca".¹⁶ Njegovi su sljedbenici bili Mathias Garibaldus i Franciscus Lismanus. Valentinusova nauka ipak nije imala onako velik utjecaj kao nauka antitrinitaraca.¹⁷

Učenje antitrinitaraca

Temeljne su misli antitrinitaraca najbolje izražene i sistematizirane kod Servetusa i njegovih sljedbenika. Pokoji primjerak njihovih djela još se može naći u velikim europskim knjižnicama. A od Valentinusa možemo čitati samo njegove "*Prothesen*" koje su navedene u Calvinovim djelima.¹⁸

Harnack je vrlo sažeto u svojoj povijesti dogmi iznio učenje obiju struja antitrinitaraca: "Durch die Lehre wird die Trinitätslehre aufgelöst, ja es gilt ihre Beseitigung als wichtigste Reinigung und Entlastung der Religion. An ihre Stelle tritt die Lehre von dem einen Gott und von dem geschaffenen Christus. Die Lehre über den letzteren bleibt

---

tientes in Transylvania, *Brevi enarratio Disputationis Albanæ de Deo Trino, et Christo duplici coram serenissimo Principe, et tota Ecclesia decem diebus habita*, Claudiopoli, 1568.

¹³ Ondje.

¹⁴ C. Cantù, *Gli Eretici d' Italia*, Torino, 1867, v. II, 482.

¹⁵ R. Bellarmino, *De Christo, u: Opera omnia, I.*, 148-149.

¹⁶ C. Cantù, *Gli Eretici d' Italia*, Torino, 1867, v. II, 483.

¹⁷ R. Bellarmino, ondje, 149.

¹⁸ V. Gentilis, *Protheses*, u: I. Calvin, *Opera quæ supersunt omnia*, v. IX, Brunsvigae, 1870, Caput XLII, 373-383.

schwankend: bald lautet sie arianisch, bald adoptianisch; auch das sabelianische Element fehlt nicht ganz.¹⁹

Još više nego antitrinitarci uzeše maha obnovitelji adopcionističke nauke Pavla iz Samozate. Njihovo učenje ima izvorište u već spomenutoj Servetusovoj knjizi *De Trinitatis erroribus*, u kojoj se razlikuju božanske osobe, a samo se Oca priznaje pravim Bogom. Isus je Krist, prema njihovu učenju, samo čovjek koji svoje božansko sinovstvo prima začecem od Duha Svetoga.

Glavno djelo tih novovjekovnih adopcionista bilo je *De falsa et vera...*, koje su sastavili mnogi autori, ali su ipak dvojica u tome poslu predvodila: Georgius Blandrata i Franz David.²⁰ Spis *Brevis enarratio...* uglavnom je ponavljanje tvrdnji iz spomenute knjige²¹. Dakako, napisali su i druga djela, ali sinteza je njihova naučavanja u navedenoj knjizi: *De falsa et vera...*²²

U svojem pisanju i učenju neprestano ponavljaju Pavlovu tvrdnju: "Jedan je Bog, jedan je posrednik između Boga i ljudi: čovjek Krist Isus..." (1 Tim 2, 5). Prema njihovu mišljenju, iz Pisma se može dokazati da postoji samo jedan Bog, Otac. A Krist je njegov Sin (ne, dakako, u naravnome smislu), naš Spasitelj i samo čovjek.

Za svoje dokazivanje služe se isključivo Svetim pismom, a sve drugo odbacuju. Ako katkad spominju oce i njihovu nauku, to čine samo stoga da bi katolicima i evangelicima obrazložili kako se pogrešno oslanjaju na otačku nauku u potvrdu Kristova božanstva, jer i oci priznaju samo jednog Boga, Oca i Mesiju Isusa. Odbaciše sve kristološke izraze kojih nema doslovce u Svetom pismu: bit, narav, osoba, utjelovljenje, hipostatska unija, komunikacija idioma, koesencijalnost itd. Te izraze su označili kao pogrešnu filozofiju: "Sve je to određeno da uporabom nestane. To su zapovijedi i nauke ljudske" (Kol 2, 22).

Sam je Krist, ističu oni, predvidio da će doći Antikrist i u svijet donijeti nam nauku o drugom Kristu. Na to je Isus mislio kad je rekao: "Ja sam došao u ime Oca svojega, a ipak me vi ne primate. Ako bi drugi došao u svoje ime, njega biste primili" (Iv 5, 43).

Ona jednostavna nauka Evandjelja, zapažaju oni, "potamnjena je i pokvarena definicijama sabora". Ali u Crkvi je uvijek bilo ljudi koji su učili o Bogu, Ocu i njegovu Sinu Isusu Kristu, čovjeku. U naše vrijeme

¹⁹ A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, B. III, Freiburg 1897, 698.

²⁰ Puni naslov djela u bilješci br. 11.

²¹ Puni naslov djela u bilješci br. 12.

²² D. Cantimori, *Eretici italiani del cinquecento*, Firenze, 1939, 321-328.

postoje poradi toga i mučenici kao Servatus, Valentinus i drugi. Uvelike hvale Erazma Roterdamskog od kojeg su mnogo naučili u egzegezi.²³

Središnja točka u toj nauci jest osporavanje Kristova istinskog božanstva.²⁴ Krist je, prema njima, samo čovjek, i zato stvoren. Radi dokazivanja svoje tvrdnje navode mnoga svetopisamska mjesta, u kojima bi katolici i protestanti (sofisti) htjeli shvatiti Kristovu preegzistenciju i utjelovljenje, i tumače ih sebi u prilog. U odnosu prema Logosu (Iv 1, 1) kažu da je Ivan tako označio Krista jer on ljudima donosi Božju riječ. A ako se gdje o Kristu govori kao o Stvoritelju, oni to objašnjavaju u smislu obnove, a ne stvaranja svijeta.

Iz raznih titula i predikata koji se pridaju Kristu, vele oni, ne može se zaključivati o njegovom božanstvu. On je Sin Božji utoliko što je začet po Duhu Svetom i što je pomazan i konačno proslavljen. Prema svojim atributima može ga se nazivati i Bogom, ali ne Bogom od samoga sebe, koji bi sve od sebe posjedovao, nego Bogom u tome smislu jer od Oca sve ima a ništa od samoga sebe.

U početku su se slagali u tome da se Krista može zazivati iako je on samo stvorenje.²⁵ Poslije su se tome protivili Franz David i njegovi sljedbenici.²⁶ Možemo opet navesti riječi Harnacka koji sažima njihovu nauku: 'Fasst man die sozinianische Lehre von der Person und dem Werke Christi zusammen, so lautet sie in Kürze also: Gott hat Kraft eines freien Beschlusses festgestellt, dass die sterblichen Menschen in einen neuen, ihrem natürlichen Wesen fremden Zustand erhoben, das heisst, zum ewigen Leben geführt werden sollen. Ebenfalls kraft eines freien Entschlusses hat er dazu den Menschen Jesus erweckt, den er durch die wunderbare Geburt mit göttlichen Kräften ausgerüstet hat.

---

²³ Vidi bilješku br. 11.

²⁴ 'Né credansi gente di stola e di tonaca: ma giureconsulti e medici, che nella Bibbia non trovando espresso il dogma della Trinità, lo impugnarono, a guida degli antichi Ariani negando la divinità di Christo, la consustanzialità del Verbo, ed altre invenzioni (dicono) de' sofisti greci. Qual bisogno aveva Dio di far tanti circuiti per salvarci? Un atto della sua volontà, e i nostri peccati erano rimessi. Quanto all' istruirci, bastavano le dottrine e gli esempi d' un uomo pieno di Spirito Santo, senza che fosse Dio. Il Christo è colui che sublimò l' umanità al più elevato sviluppo religioso. (C. Cantù. *Gli Eretici d' Italia*, Torino, 1867, v. II, 481).

²⁵ Vidi bilješku br.11.

²⁶ Ta je nauka sadržana u Davidovoj knjizi: *Liber contra Faustum*. Pisac navedenu knjigu nije mogao pronaći, nego se oslonio na nauku sadržanu u već navedenoj knjizi (bilješka 11), koja je velikim dijelom pisana od Franza Davida i u njoj se iznosi neopravdanost molitve Kristu jer on nije pravi Bog.

Dieser Mensch hat als Prophet die vollkommen göttlichen Gesetzgebung gebracht, insofern er den Dekalog erklärt und vertieft hat; er hat ferner die Verheissung des ewigen Lebens sicher ausgesprochen und endlich das Beispiel des vollkommenen sittlichen Lebens gegeben, welches er in seinem Tod bestätigt hat.²⁷

Spomenusmo da je postojala i druga struja antitrinitarnog pokreta, naučavanje novoga arijanizma kojemu je predvodnik bio Valentinus Gentilis. Prema njegovu učenju, postoji samo jedan Bog, ali tri duha: Otac, Sin i Duh Sveti. No, samo je Otac pravi Bog (autotheos). Sin i Duh Sveti razlikuju se od Oca po biti. Otac je jedan i jedincati Bog. Sin je Ocu po naravi podreden, to je obnova arijanističkog shvaćanja. Stoga katolički teolozi toga vremena poput Bellarmina nazivaju to učenje "novim arijanizmom".

Bog ima moć radanja, kaže Valentinus. On je "iz svoje substance rodio vječnog Logosa jer je to htio". Dakle Logos nije stvoren ex nihilo, nego rođen. Ali Otac ga nije stvorio kao neku relaciju, kako to tvrde sofisti.

Logos po kojemu je sve stvoreno postade čovjekom po utjelovljenju. Ne smije ga se rastavljati od vidljivoga Krista, inače bi bila dva Sina Božja, jedan vječni a drugi vremeniti. Krist nema drugog oca osim Boga. No on se ne zove Sin Božji zato što je on Bog, nego treba reći: "On je Bog, jer je on Sin Božji".²⁸

Zato i Cesare Cantù, koji u svojoj knjizi *Gli Eretici d' Italia* navodi neke rečenice iz Valentinusova izgubljenog djela, kaže: Tu Valentinus veli da se u pismu ne nalaze ni riječ Trojstvo ni drugi filozofski izrazi: osoba, bit itd. Jedini Bog daje svojem Sinu Isusu vlastito božanstvo. "Krist je slika Božja i Bog, ali ne sam od sebe. Duh je Sveti sila Božja u djelovanju. Otac, Sin i Duh Sveti razlikuju se po osobi, biti i stupnju."²⁹

²⁷ A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, B. III, Freiburg, 1897, 710.

²⁸ V. Gentilis, *Protheses*, u: I. Calvin, *Opera quae supersunt omnia*, v. IX, Brunsvigae, 1870, caput XLII, 373-383; R. Bellarmino, *De Christo*, u: *Opera omnia*, I., 148. 155-156.

²⁹ "Valentino professò a Ginevra, e in un libro dedicato al re di Polonia diceva: 'Trinità è parola che non leggerete mai nella S. Scrittura o ne' simboli cattolici, né quelle parole affatto umane di omousion, persona, essenza, ipostasi. V'è un Dio uno e solo: egli solo è autoteos, che nel Cristo suo figlio infonde la propria divinità; Cristo è la sua immagine: è il simbolo della gloria del Padre; è Dio ma non per se stesso: così lo Spirito Santo, che è la potenza divina messa in azione. Padre, Figlio, Spirito Santo con distinti di persona e di essenza e di grado" (C. Cantù, *Gli Eretici d' Italia*, Torino, 1867, v. II, 482).

Zaključak

Bilo bi nam potrebno mnogo više prostora da bismo iscrpnije iznijeli opsežnu nauku spomenutih osporavatelja istinskoga Kristovog Božanstva i tajne Presvetoga Trojstva. Njihovom su se naukom bavili neki veliki katolički teolozi iz toga vremena, kao što je napr. Bellarmino. On u svojim *Kontroversama* obrazlaže i pobija njihovu nauku na temelju svetopisamskih i otačkih tvrdnji. Cijela stvar i danas zaslužuje pozornost, jer kao što su se ti pokreti javljali na području i u ozračju humanističkog kretanja, a kao kritika na previše spekulativnu skolastičku teologiju, tako se i danas, čak i na katoličkom području, pojavljuju slične tendencije na području kristologije. Predvodnici tih novih struja, posebno Hulsbosch i Schoonenberg, dosadašnju kristologiju kritiziraju kao apstraktnu i nerazumljivu današnjem čovjeku. U svojim spisima Krista nastoje približiti suvremenim ljudima, ali pritom ulaze u rizik da se bar nesvjesno priklone spomenutim strujama za vrijeme humanizma.³⁰

□ *Zusammenfassung*

Zu Beginn des 16. Jahrhunderts entstand die antitrinitarische Bewegung. In der Geschichte wird sie auch unitarisch oder sozianisch (nach Sozzini) genannt. Ihren Ursprung hat sie zumindest teilweise im Humanismus. "Die Verbindung des Humanismus mit der nominalistisch-pelagianischen Überlieferung der Theologie", sagt Harnack, "hat in Italien den Antitrinitarismus als einen wirklichen Faktor der geschichtlichen Bewegung erzeugt".

Die Antitrinarianer bringen ihre Beweise aus der Schrift. Daraus suchen sie immer wieder das folgende zu beweisen: Es gibt nur einen Gott, den Vater. "Es ist ja nur der eine Gott, der rechtfertigt" (Röm 3, 30). Obwoh Christus der Sohn Gottes genannt wird, er sei nur ein Mensch, der Mittler. In der Schrift findet man, behaupten sie, kein Fundament für die Trinitätslehre.

---

³⁰ Vidi se iz: A. Hulsbosch, *Jesus Christus, gekend als Mens als Zoon Gods*, u: Tijdschrift voor theologie 6 (1966), 257. P. Schoonenberg, *Ein Gott der Menschen*, prijevod, Zürich, 1969.